

BEKTAŞİLER VE OSMANLI YÖNETİMİ

Selahattin DÖĞÜŞ*

ÖZET

Osmanlı Devleti, kuruluşu sırasında diğer birçok dinî ve sosyal kuruluşlar gibi Babaîlerden ve daha sonra da Bektaşî genel adıyla anılan zümrelerden yararlanmıştır. Bektaşîler kuruluş sırasında gaza işlerini yürüttüğü gibi İslamlaştırma ve Türkleştirme faaliyetlerinde de önemli misyonlar üstlenmişlerdir. Özellikle kuruluşunu gaza ideolojisi üzerine bina eden Osmanlı yöneticileri, uclarda ve serhat boylarında yaygın olan Bektaşî kültürü yüzünden, Yeniçeri Askerî Teşkilatı kurulduğunda Ocağın piri olarak, Osmanlı Devleti kurulduğunda hayatta olmadığı halde Hacı Bektaş Veli'yi kabul etmişlerdi. Ancak onun Türkmenler ve göçebe gaziler üzerindeki dinî ve sosyal nüfuzundan bu şekilde istifade etme yoluna gidilmişti.

Osmanlı Devleti kuruluşunu tamamladıktan sonra kuvvetli bir merkezî devlet olarak tarih sahnesine çıkmaya başlayınca, Balım Sultan, Hacı Bektaş zaviyesinin başına getirilmek suretiyle tarikatın resmen devletin himaye ve kontrolüne girmesi sağlanmıştır. Osmanlılar bu yolla birçok Batınî ve heterodoks zümrenin Bektaşîlik şemsiyesi altına alınmasını sağlayarak, Sünnilik dışı cereyanların denetim ve kontrolünü sağlamıştır. XVI.yüzyılın başından itibaren Osmanlı topraklarında baş gösteren Şîf-Safevî propagandasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Zira bu propagandanın etkileri yüzünden uzun süreli Osmanlı-İran savaşları meydana gelmiştir.

1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldığında, Ocağın Bektaşîlerle mevcut ilişki ve bağları yüzünden birçok Bektaşî dergah ve tekkesi de kapatılmıştır. Dolayısıyla tarihi gelişmeler, Osmanlı yönetiminin Bektaşîlere karşı farklı dönemlerde farklı politikalar izlediğini göstermektedir. Her dönemde de bu dinamik ve büyük kitleden faydalanma yoluna gidildiği bir gerçektir.

* Dr. KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ABSTRACT

The Ottoman Empire had been helped by Babaies and Bektashies during its foundation. During this period Bektashies not only made holy war but also Turkshized and Islamisized many non muslim people. Because of gaza tradition wish was established on the border lines in the Bektashi way janissary's sistem was organisited in Bektashi order. Founder of Bektashi order, Hacı Bektash Veli was dead long before the Ottoman Empire founded. Yet his enfluence on dervishes continued to be used by the Ottoman Empire.

After established its centrial authority Bektashi order was headed by Balim Sultan and the Bektashies became an official religious order. In this way the Ottomans succeded in controlling nonsunni and heterodox groups under Bektashi order. Also the Ottomans prevented Shıite-Safavide propagandize starting in the XVI.century. So among the Ottoman and Iran had been many wars in the past.

When the janissary sistem was abolished in 1826 because of janissary's ties with the Bektashies many Bektashi tekhes and houses were closed. Thus the Ottomans used the Bektashies in different from time the time in order to make use of crowded and dinamic groups such as the Bektashies.

BEKTAŞİLER VE OSMANLI YÖNETİMİ

Bu çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında ve daha sonra kuvvetli bir merkezî devlet olma çabası içerisindeyken, Bektaşiliğin, bu tarih süreci içerisindeki gelişimini ve tarihî rolünü kısaca özetlemeye çalışacağız.

Bektaşilik, Hacı Bektaş-ı Veli'nin ölümünden iki asır sonra Osmanlı Devleti içinde Kırşehir yöresinde kurulmuş, kuvvetlenmiş ve Osmanlı fütuhatı ile Anadolu'yu aşarak Mısır, Balkanlar ve Avrupa'ya kadar uzanmıştır. Buraların Türkleştirilip İslamlaşmasında büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bir Türk tarikatı olan Bektaşiliği diğer klasik tarikatlardan ayıran en önemli özelliklerin başında, onun Türk kültür ve geleneklerine bağlı kalması ve Türk geleneklerini İslam Dini içinde İslamlaştırması ve yaşatması ile daha açık bir şekilde görülmüştür¹. Türk toplumunu, siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel vb. yönlerden etkileyen tarikatların en geniş Bektaşilik olmuştur. Anadolu'nun Türkler'ce istila edilmişinden bu yana yüzyıllar boyunca süregelen ve özellikle XIII.yüzyılda ortaya çıkan şiddetli

¹Abdurrahman Güzel, "Hacı Bektaş-ı Veli, Bektaşiliğin Gelişmesi ve Türk Kültürü", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, yıl; 1987, S.23, 1987; A.Yaşar Ocak, "Bazı Menakıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları* II, 1-2, 1981.

siyasî-sosyal ve kısmen de dinî hareketlerle ve özellikle Babaî İsyanı ve hareketi ile sıkı sıkıya bağlantılı olarak belirmiştir.² Babaîler İsyanının dinî olmaktan öte, özellikle siyasî-sosyal bir hareket olduğunu belirtmekte fayda vardır. Keza Bektaşîlik dinî bir teşekkül oluşunun yanında coğrafi bölgelere göre aynı zamanda siyasî bir teşekkül içinde de görülebilmektedir. Zira Osmanlı Devleti kuruluşunu tamamladıktan sonra, Bektaşîler, aşırı hareketlerinden dolayı teftiş ve tenkil edilirken, Balkanlarda ise bunlar Osmanlı'nın ileri hareket merkezi ve dinî-siyasi ayağı olma durumlarını muhafaza etmişlerdir³.

Baba İlyas öncülüğünde meydana gelen Babaî İsyanı, XIII.yüzyıl ortalarında yeni bir sinetrik (birleştirici-uzlaştırmacı) heterodoks hareketin doğuşuyla sonuçlandı. Babaîlik adını taşıyan bu hareket XIV.yüzyılın başlarından itibaren Abdalân-ı Rum adı altında sürdürüldü⁴. Bu dervişlere o zaman Bektaşî denmiyor, kendilerine "Baba İlyas -müridi" diyorlardı. XIV.yüzyıldan sonra Hacı Bektaş Kültü bunlar arasında yayıldı. Bunda da en önemli rolü Sulucakaraöyük'teki Hacı Bektaş zaviyesi oynadı. Bunun en büyük delili, Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra zaviyenin şeyhi olan Abdal Musa'nın faaliyetidir. O yüzlerce müridi ile Osmanlı topraklarında ve Batı Anadolu'da Bektaşîliğin temellerini atmışlardı.⁵ F.Köprülü, A.Y. Ocak gibi konunun uzmanı tarihçiler Hacı Bektaş Velâyetnâmesi, Aşıkpaşazâde Tarihi, Elvan Çelebi'ye ait Menakıbu'l-Kudsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye gibi kaynaklar ve tarihî olgulara dayanarak H.Bektaş-ı Veli'nin Babaîler genel dairesi içinde incelenen Kalenderî-Haydarî tarikatlarından farksız bir tarikatın lideri olduğunu ifade etmişlerdi⁶.

Hacı Bektaş Veli'ye (1210-1271) nispetle Bektaşîyye adıyla anılmaya başlayan bu tarikatın XIV.asır Anadolu'sunun bilhassa Batı Anadolu Beyliklerinin dinî hayatında önemli bir yeri vardır. Babaî şeyhi Baba İlyas'ın en önemli halifesi olan Hacı Bektaş, sinetrik mahiyetini gördüğümüz Babaîliğin adeta devamı sayılabilecek bu tarikata adını vermiştir. Aşıkpaşazâde'nin belirttiği gibi, Hacı Bektaş Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan evvel Anadolu'ya gelip yerleşmiş "meczip bir derviş" idi ve

² F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Basımevi, 6. baskı, Ankara 1999, s.102; C.Cahen, "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", *AÜİFM*, XVIII, Ankara 1970.

³ A.Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", *TDVİA*, C.V, s. 380; F.V.Hasluck, *Bektaşîlik Tetkikleri*, trc. Rağıp Hulusi, İstanbul 1928, s. 5-27.

⁴ F.Köprülü, *A.g.e.*, s. 94-102; A.Y.Ocak, *Babaîleri İsyanı Alevillğin Tarihsel Altyapısı*, Dergah Yay. 2.bs., İstanbul 1996, s. 211.

⁵ F.Babinger-F.Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. R.Hulusi, İnsan yay. 1 bs. İstanbul 1996, s. 63; F.Köprülü, "Bektaşîliğin Menşeleri", *Türk Yurdu*, C.III, S.7, 1341; F.Köprülü, "Abdal Musa", *THEA*, İstanbul 1935, I.fasikül; Ö.Köprülü, "Abdal Musa", *Türk Kültürü*, S.124, 1973; A.Y.Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 204.

⁶ A.Y.Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufîlik; Kalenderîler*, TTK Ankara 1992, s. 215; Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 65; Ayrıca bkz. Selahattin Doğuş, *Osmanlı Devleti'nin Doğuşunda Sosyal Kuruluşlar*, Basılmamış Doktora tezi, Erciyes Ün. Sos. Bil. Ens. Kayseri 1999, 220-230.

hayatta iken hiçbir şekilde bir tarikat kurmamıştı⁷. Anadolu'da XIII.yüzyıldan başlayarak XVI.yüzyıla kadar devam eden şiddetli dinî kaynaşmalar arasında başka birçok çeşitli mahiyette mezhep ve tarikatlar gibi Bektaşîlik de XV.yüzyılın ilk yıllarında layıkıyla teşekkül etmiş ve kendisine pir olarak da Hacı Bektaş Veli'yi seçmiştir. Köprülü, XIV.yüzyılda Bektaşî Tarikatı mevcut olmakla birlikte yine Babaîliğin uzantıları mahiyetinde olan sair mümasil heterodoks (Heterodoks tabiri, Osmanlı topraklarında hakim olan kitabî ve medrese Sünniliği dairesi dışında kalan mezhep ve zümreleri ifade için kullanılmaktadır) tarikatlar arasında en önemlisi olmadığını, o bu önemini XIV-XVI.yüzyıllar arasında, yani diğer heterodoks zümreleri kendi içine alıp erittikten sonra aldığını ifade etmiştir⁸. A.Y.Ocak, Bektaşî teriminin bir zümreye isim olarak ancak XVI.yüzyılda kullanılmaya başladığını belirterek Aşıkpaşazâde'de zikredilenlere de dayanmak suretiyle Bektaşîliğin resmen ve tam olarak XVI.yüzyıl başlarında kurulduğunu öne sürmektedir. Böylesi Bektaşîlik, XVI.yüzyıl başında fiilen ve resmen Balım Sultan'ın II. Bayezid tarafından Hacı Bektaş dergâhının başına getirilişiyle başlar. Bu zamana kadar Abdâlân-ı Rum, Babaîlik vb. zümreler içinde barınan Bektaşîlik, bundan böyle yeni bir tarikat halinde Hacı Bektaş zaviyesinde ortaya çıkarak diğer batınî zümrelere de hakim olmuştur.⁹ Zaten heterodoks zümrelere mensup birçok dervişin Bektaşîler ile karışmış olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

Bektaşîler, İslâm Dinini her seviyede kişinin anlayabileceği bir tarzda ve Türkçe izah etmişlerdir. Bu tutumları ile İslam Dinini yeni kabul etmiş bir toplum olan Türklerce İslamiyet daha anlaşılır bir hale gelmiştir. Eski Türk dininin tek tanrıcılığa uygun bütün törenlerini de alarak onları da adeta islamlastırmıştır. Sonuç olarak denilebilir ki Türkler uzun bir süre mensubu buldukları Şaman inancından yeni bir dine geçişte belirli bir dönem farklı sentezler getireceklerdir. Bu hal bütün büyük milletlerde ve onların kabul ettikleri semavî dinlerde görülen bir durumdur. Bektaşîlik Türk-İslâm dünyasında bu şekilde doğmuştur.¹⁰

Daha ilk zamanlarında bile Sünniliğin ve Sünni tarikatların hakim olduğu büyük merkezlerde değil, daha çok göçebe aşiretler, köylüler ve sınırlarda yaşayan askerî guruplar gibi Sünnilik tesirlerden uzak kalmış geniş halk tabakaları arasında yayılmış olan Bektaşîlik, bütün bu cins Batınî zümreler gibi çok kuvvetli bir propaganda gücüne sahipti.

⁷ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazade Tarihi*, neşr. Ali Beğ, İstanbul 1332, s.205; F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 102;

⁸ F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 101; *Anadolu'da İslamiyet*, s.65.

⁹ A.Y.Ocak, *Kalenderiler*, s. 215; aynı yazar, "Balım Sultan", TDVİA, C.V;I.Melikof, "Alevi-Bektaşîliğin Tarihi kökenleri, Bektaşî-Kızılbaş (Alevî) Bölünmesi ve Neticeleri", *Türkiye'de Alevîler Bektaşîler, Nusayrîler*, Ensar Neşriyat İstanbul 1999, s.23.

¹⁰ F.Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TDİB Yay., Ankara 1993, s. 48-49; A.Y.Ocak, *Kalenderiler*, s. 216; Y.Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, İstanbul 1990; Cavit Sunar, *Melamîlik ve Bektaşîlik*, An. Ün. İlahiyat Fk. Yay.,1975, s. 10-12.

Bektaşiliğin diğer tarikatlara nispetle daha çok yayılma imkan ve şansına sahip bulunmasının sosyal sebeplerden biri de sinetrik yapısı yanında, dinî ve siyasî baskının bulunmadığı veya hissedilmediği kırsal kesim, uclar ve tenha yerlerde daha yoğun faal oluşlarıdır¹¹.

Babaîler, Kalenderîler, Haydarîler, Abdalân-ı Rum, Hurufîler vb. zümrelerin içerisinde temessül ettiği sinetrik bir tarikat olan Bektaşîlik, Müslüman ve Hıristiyan avam halk kitleleri arasında daha ilk zamanlardan başlayarak daima taraftar bulmuştur¹².

Bektaşî babaları diğer şeyhler gibi uzun medrese tahsili görmüş kimseler olmadıkları gibi, Bektaşî dervişleri de ekseriyetle halk arasında yetişmiş sade insanlardı. Abdalân-ı Rum'da da durum böyleydi. Bu yüzden Bektaşî'lerin halk kitleleri üzerindeki nüfuzlarında bunun büyük tesiri oluyordu. Halk arasında yetiştikleri için onun psikolojisini herkesten iyi bilen ve esasen birçok hususta ondan ayrılmayan Bektaşî babaları, Bektaşîlik propagandasını halkın en geniş kitlelerine yayabilmek için gereken bütün meziyetlere sahiptiler. Bektaşîliğin müsamahalı usûl ve adabı diğer tarikatlara sızmalarını kolaylaştırdığı gibi insanları da celp ve cezbetmiştir. Bektaşîliğin düşüncelerini yaymak için müracaat ettikleri bir usul de Anadolu'daki önemli tasavvuf büyüklerini, Yunus Emre, Fuzulî, Şeyh Galip vb. kendi mensuplarıymış gibi gösterme eğilimleridir.¹³

Anadolu'da Sulucakaraöyük'te filizlenen Bektaşîlik, başka isimler altında olsa da (genellikle Babaîlik, Abdalân-ı Rum vb.) henüz Hacı Bektaş-ı Veli'nin sağlığında hızla yayılmaya başlamıştı. İlk yayılma çemberi Orta Anadolu'dur. Bu çizgi Bursa'ya kadar uzanır. Osmanlı ordusunun fetihlerine paralel olarak Bektaşîlik de fethedilen topraklarda gelişmiştir. Orta ve Batı Anadolu'daki gelişmeyi takiben XVI.yüzyıldan başlayarak doğudan batıya doğru Avrupa topraklarında da pek çok Bektaşî tekkesi açılmıştı. Bektaşîler ilk zamanlarından beri Osmanlıların hizmetine girmekle, yeni hanedanın Anadolu Türk halkı arasındaki propagandasını yapmaya ve Türkmen dindarlığını nötrleştirerek onları mutedil ve mülayim bir Sünnî kanala yöneltme hususunda çalışmak suretiyle büyük bir sosyal fonksiyon icra etmişlerdir. İbn Batuta, Aşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç b. Adil gibi ilk Osmanlı kroniklerinin aktardığı gerçekler genç Osmanlı toplumunun dinamiğini, Türkmen-Babaî-Bektaşî geleneğinden aldığını, yani Osmanlı toplumsal oluşumunda ideolojik düzeyin bu geleneksel tabana oturduğunu gösteriyor.¹⁴

Osmanlılar, XIV.yüzyılın ortalarından itibaren Rumeli'de başlattıkları fetih hareketlerinde devamlı olarak Abdalân-ı Rum, XV.yüzyıldan sonra da Bektaşî dervişleri mutlaka görev almışlardır. Ö.L.Barkan'ın eserleri bu

¹¹ F.Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 60-65.

¹² F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.101.

¹³ F.Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 33-34.

¹⁴ A.Y.Ocak, "Bektaşîlik", *TDVİA*, C.15, s. 378.

konudaki örneklerle doludur.¹⁵ Söz konusu bu faaliyetler Bektaşî dervişlerine devlet nezdinde önemli bir yer sağladı. Bektaşî dervişlerinin gerek Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve gerek sonrasında fetihlerde göstermiş oldukları yararlı hizmetler, II.Bayezid'in Balım Sultan'ı Rumeli'den getirip Hacı Bektaş Zaviyesinin başına oturtması, Bektaşîliğin resmen devlet himayesinde kullanıldığını göstermektedir.¹⁶

Bektaşîliğin fetih topraklarında yayılmasının nedenlerinden birisi, şüphesiz Yeniçeri-Bektaşî ilişkisiydi. Bu ilişki gereği Yeniçerilerin gittiği her yere Bektaşîlik de gitmiş oluyordu. Diğer bir neden de İslâm Dininin koyu emir ve yasaklarına karşı göstermiş oldukları müsamahalı tavırları dolayısıyla sınırsız bir hoşgörü timsali oluvermişler ve böylece yeni fethedilen topraklardaki halkı, yerel inançları zorlamaksızın etkilemiş olmalarıdır. Aynı zamanda Bektaşîliğin sinetrik yapısı ile beraber, Orta ve Doğu Avrupa'da bulunan bazı Hıristiyan mezheplerin (örneğin Bogomilisler) bazı yönleriyle Bektaşîliğe benzeyen bir yapıya sahip oluşları ve Ortodoksluğa şiddetle muhalif olmaları, yerel nüfusun Bektaşîliğe geçişini kolaylaştırmıştır. Balkanlardaki toplu ihtidalar böyle gerçekleşmiştir. Ortaçağların en büyük püritenleri diye tanımlanan ve iki kiliseden de bağımsız bir yapıya sahip olup Balkanların en güçlü mezhebi hareketi diye bilinen Bogomillerin XIV ve XV.yüzyıllarda topluca İslâma geçişi böyle olmuştur. Hiçbir zorlama yoktur., Boşnaklar, Pomaklar, Arnavutlar bunların çocuklarıdır. Bunlar Bektaşîliğe geçmekle fazla bir şey kaybetmedikleri gibi pek çok da imtiyaza sahip olmuşlardı. Bektaşîlik bir bakıma Müslüman halkın inançları ile Hıristiyan halkın inançlarının ortak noktalarını gösteriyor ve kabaca hepsinin aynı Allah'ın kulları olduğunu vurguluyordu. Bektaşîler, tarikatlarının toleranslı mahiyeti yüzünden yeni fethedilen bölgedeki yerel halkın inançlarına, kutsal günlerine saygı duymuşlardır. Mesela Hıristiyanların Noel gününe karşılık Bektaşîler, Sarı Saltuk bayramını kutlamaktadır. Her ikisinde de içerik bakımından büyük benzerlikler vardır. Bu ve benzeri özellikler Bektaşîlerin yerel halkla bütünleşmesine imkan sağlamıştı.¹⁷

Bektaşîliğin sunduğu bu nimeti değerlendiren ilk Osmanlı hükümdarları, Bektaşî dervişlerini fethetmeyi düşündükleri topraklara önceden görevlendirerek göndermişlerdi. Aynı zamanda onlara zengin vakıflarla desteklenen tekke ve zaviye kurmalarını kolaylaştırıcı tedbirler de sunmak suretiyle faaliyetlerini teşvik etmişlerdir. Dolayısıyla ilk Osmanlı

¹⁵ Msl. Bkz.Ö.L.Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, 1942; "Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İÜİFM*, C11, No.1-4, İstanbul 1950; "Defter-i Hakanî Kayıtları", *Vakıflar Dergisi*, S.2, nr.II, Ankara 1942, vd.

¹⁶ A.Y.Ocak, "Bektaşîlik", s. 380; aynı yazar, "Balım Sultan", *TDVİA*, C.5, s.17-19

¹⁷ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)", *Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları*, Eren, İstanbul 1993. s.61; Irené Melikoff, "İlk Osmanlıların, Toplumsal Kökeni", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Ed. E.A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 1997, s. 158.

sultanlarının bunları göz ardı ederek batı yönündeki fetihlerine yön vermeleri imkansız görünüyordu. F.Köprülü de Bektaşî'lerin diğer heterodoks zümreleri kendi içine alıp erittikten sonra önemli bir mevki elde ettiği gibi, serhatlerdeki yerleşik ve göçebe Türkmenlerin dinî hayatı üzerinde en büyük amil olduklarını ve bunların Hıristiyan halkı ihtida (müslüman olma) etmek hususunda da en faal ve kati rolü oynadıklarını ifade ettikten sonra bunların XIV-XV.yüzyıllarda Balkan Hıristiyanlarının ihtidasının daha önemli ölçüde ve dikkat çekici büyüklükte gerçekleşmiş olduğunu vurgular.¹⁸ Bektaşîliğin bu konuda o dönem Anadolu'sunda bulunan Sünnî tarikatlara nispeten faal görülmesi ve haklarında gaza, cihat ve ihtida olaylarındaki menkıbelerin çokluğu, Bektaşîlerin müslüman olmayan ahali ile daha çok ilişki kurduklarını ve fetih hareketlerine daha çok katıldıklarını göstermektedir. Eğer böyle olmasaydı, serhat boylarındaki Osmanlı gazileri arasında ve yeniçeri ocağında Bektaşîlik ananesi yerine bir Sünnî tarikat ananesi ile karşılaşırız. İhtida olayları özellikle tasavvuf tarikatları aracılığıyla olması ve medreselerin bu konudaki rolü hakkında hiçbir kayda rastlanmaması da dikkat çekicidir. Bektaşî olan Yeniçeri Ocağının büyük bir cihat unsuru haline gelmesi ve daha sonraki Alevî tesirlerine rağmen Osmanlı-İran savaşlarında da bu davaya hararetle bağlı kalması bu münasebetle son derece önemlidir.¹⁹

Yukarıda bahsedildiği gibi Bektaşîliğin Osmanlı Devleti ile başlayan münasebet sürecinin en önemli amili Yeniçeri Ocağı ile aralarında kurulan bağlantıdır. Bu tarikat belki de en önemli fonksiyonunu Yeniçerilerle göstermiştir. O halde Yeniçerilerle Bektaşîlerin bu derece kaynaşmalarının gelişimini açıklığa kavuşturmak gerekir. Yeniçeriler ocaklarına "Hacı Bektaş Ocağı" derken kendileri de "Yeniçeri köçeğiyiz" diye övünmeye başladılar. Halk da kendilerine "zümre-i Bektaşîyân, taife-i Bektaşîyân" gibi adlar verdi. Yeniçerileri sevmeyen, onların kaba, zorbalığa varan hareketlerini tasvip etmeyenler ise "güruh-u Bektaşîyân" derlerdi. Kısaca halkın nazarında Yeniçerilik Bektaşîlik olmuştur.²⁰

Horasan Dervişleri adı da verilen ateşli Türkmen babaları ve şeyhler, Aşıkpaşazâde'nin "gaziân-ı Rum" dediği bu savaşçı gaziler kitlesinin gaza ve cihat ateşini daha çok alevlendiriyordu. Böylece fetihler için temelli bir kaide ve ideoloji ortaya konmuş oluyordu. İşte bu gayeyi temin etmek için de dervişler, onları yönetecek ve liderlik edeceklerdi. Başlangıçta Ahî reislerinin ve bazı Anadolu Abdallarının maiyeti ve himayesi altında savaşlarına yön veren bu gazilere, daha sonra Yeniçeriliğin tesisinden sonra yapacakları savaşlara mana ve ideal kazandıracak bir önder ve derviş gerekiyordu. Bunu da o zamanki birçok sosyal zümrenin kutsallık

¹⁸ F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.102.

¹⁹ A.Y.Ocak, "Osmanlı Beyliği Topraklarında Sufî Çevreler ve Abdalân-ı Rum Sorunu (1300-1389)", *Osmanlı Beyliği (1300-1389), Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 1997, s. 163-172.

²⁰ Geniş bilgi için bkz.İ.H.Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, TTK Ankara 1988, s. 150; Reşat E. Koçu, *Yeniçeriler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1964.

izafe ettiği Hacı Bektaş-ı Veli yerine getirmişti. Artık Yeniçeriler kendilerine önder olarak Hacı Bektaş-ı Veli'yi seçmişlerdi. Anadolu gazilerinden cihat bayrağını devralan ve onların bir devamı durumunda olan Yeniçeriler, bir Bizans toprağını zapt eder etmez onu hemen darü'l-islâma çevirmeye bütün gayretlerini sarf ederdi.²¹

Osmanlı Devleti'nin kaderine hükmetmiş, devletin varlığı için sihirli bir anlam kazanmış olan Yeniçeriler, Hacı Bektaş'a pirimiz derler. Fakat tarihi kayıtlarla bakılırsa bu düşünce gerçeğe uymamaktadır. Nitekim Yeniçerilerin pirimiz dedikleri Hacı Bektaş, XIII.yüzyılın ikinci yarısında ölmüştür. Buna göre Hacı Bektaş, devletin kurucusu Osman Bey'i dahi görmemiştir. Bu iki zümre arasında başlatılan bağlılık ve münasebet 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadar sürmüştür. Hatta Yeniçerilerin Bektaşîlere olan manevi bağlantıları o derece idi ki II.Mahmud, Yeniçeri Ocağını kaldıran şehir içi muhârebelerin ikinci günü ülkedeki bütün Bektaşî tekkelerini de kapatma emri vermiş böylece Yeniçerilerle birlikte Bektaşîlerin de bir nevi imhasına gidilmişti. Hatta İstanbul'daki Bektaşî babalarından canlarını kurtarabilenler kaçmışlar, birçoğu da idam edilmiş veya sürgüne gönderilmiş ve böylece Bektaşîliğe fiilen son verilmişti.²²

Yeniçeriler ve Bektaşîlik münasebetlerinde Hacı Bektaş-ı Veli'nin Yeniçerilerin isim babası olduğu ve onlar için hayır duada bulunduğu tarihi olarak şüpheliyse de²³ bu tarikatın ordu üzerindeki nüfuzu kesinlikle bilinen bir gerçektir. Hatta Bektaşî babalarından biri Hacı Bektaş'a vekaleten 94.kışlada ikamet ederdi. Hacı Bektaş türbesinde şeyh olan zat vefat ettiği zaman yerine geçen şeyh İstanbul'a kadar gelip, Ocaklı onu şaşaalı bir törenle Ağakapısına kadar götürerek tacını da Yeniçeri Ağasının başına geçirirler ve aynı şekilde devam eden resmi bir törenle Bab-ı Ali'ye gönderilerek kendisine ferace giydirilir, dönüşüne kadar da izzet ve ikramla muamele edilirdi.²⁴

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Anadolu'ya hakim olan küçük beyliklerin kuvvetlerini takviye ve saltanatlarını devam ettirebilmek için böylesine yaygın ve güçlü tarikatların birine mensup oldukları veya en azından mensup olma ihtiyacını hissettikleri çok rahat söylenebilir. Hakimiyeti altında bulunan her köy ve kasabanın Ahilerin kontrolü altında olduğu beyan edilen Osmanlı aşiretinin de bu irtibatı devam ettirmesi

²¹ Bk.*Kavânin-i Yeniçeriyân*, Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr.2068, vr.3b, 33a-35b vd. Sultan Ahmed zamanında yazılan ve bir *Yeniçeri Tarihi* olan bu eserde, Hacı Bektaş Veli'nin ismi geçmemesine rağmen teşkilatın kanun ve kaidelerinin Bektaşî fukarasının kullandığı kanunlar olduğu yazılır.

²² Yeniçerilerin feci akıbetleri ve Bektaşîlikleri ile ilgili olarak amatör düzeyde yazılmış bir eser, bkz. Reha Çamuroğlu, *Yeniçerilerin Bektaşîliği ve Vaka-i Şerriye*, Ant yay., 2.bs., İstanbul 1994.

²³ F.Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 48-49.

²⁴ M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, s. 619.

gayet tabii belki de zaruri idi. Bu yüzden Şeyh Edebalı, Kara Halil, Ahi Hasan ve Şeyh Mahmud gibi müessir şahsiyetlerle Osmanlı Beyliği üzerindeki nüfuzunu bildiğimiz Ahilerin beyaz börkü; daha sonra Orhan Gazi yaya askerini I.Murad da Yeniçeri Ocağını kurarken askerlerine serpuş olarak kabul etmişlerdir.²⁵ Osmanlı gazileri vasıtasıyla Hacı Bektaş'ı tanıyan Osmanlı padişahları Yeniçeri Ocağını kurarken gaziler arasında yaygın olan güçlü kült sebebiyle ocağı ona başlamışlar, böylece Hacı Bektaş'ın hatırası Osmanlı topraklarına giderek gelişmek suretiyle büyüüp ünlenmiştir. Balım Sultan Babaîlikten ayrılıp Osmanlı merkezî idaresinin desteğini alarak Bektaşiliği bugün bilinen şekliyle kurmuştur. II.Bayezid'in Balım Sultan'ı Rumeli'den alarak Hacı Bektaş Zaviyesinin başına oturtması (1502) Bektaşiliği resmen devlet himayesinde olduğunu göstermektedir. Bu himaye politikası ile devlet, tarikatın ve sinetrik yapısı dolayısıyla içerisine dahil ettiği Batınî ve Hurufî zümreleri kontrol altına almak en azından zararlarına karşı tedbir alma amacı gütmüştür. Buna ek olarak Bektaşî vakıflarının zenginleştirilmesi, başta Hacı Bektaş Zaviyesi olmak üzere tamire muhtaç zaviyelerin onarılması gibi hesaplı ve planlı faaliyetler Bektaşiliği devletin yanında ayrılmamak gerektiği konusunda ikna etmeye yaramıştır. Şîî ve Safevî propagandasının Anadolu'da yoğunlaştığı bu dönemde II.Bayezid'in bu politikasını yerinde bir siyaset olarak değerlendirmek gerekir. Bu propagandanın hitap ettiği çevrelerle pek çok ortak yanı bulunan Bektaşî muhitlerinin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması büyük bir kazanç olmuştur. II.Bayezid'i böyle bir siyaseti gütmeye zorlayan sebeplerin başında kendisine Rumeli'de 1492'de bir Batınî gurubunun suikast teşebbüsüne maruz kalması da eklenebilir. Artık bu zümrelere karşı radikal tedbirler alınmaya başlanmış ve Bektaşîlik bu siyaset sonucu devlet kontrolüne girmiştir. Nihayet XVI.yüzyılda bütün Batınî ve Şîî zümreler Bektaşî şemsiyesi altına sığınmaya başlamıştır. Böylece Bektaşî ve Alevî zümrelerinin, Şîî-Safevî propagandasının tesirinden korunmasına çalışılmıştır. Bütün bu çabaları devletin merkezîleştirme politikasının gereği olarak düşünmek gerekir.²⁶

Balım Sultan, XV.yüzyıldan beri tarikat üzerinde etkilerini göstermeye çalışan Şîî ve Hurufî unsurları Bektaşiliğin bünyesine uygun bir şekilde ve Safevî propagandası ile politize olmasına imkan vermeden kaidleşmeyi başarmış kişi olarak Bektaşîlik tarihinde önemli rol oynamıştır. A.Y.Ocak, Balım Sultan vasıtasıyla Bektaşiliğin bu dönemde Kalenderîlikten ayrılarak resmen düzenlendiğini belirtirken; "işte bu dönem; Esat Efendi, Hasluck ve Köprülü'nün Bektaşiliğin ne kadar dede, baba ve abdal lakabını taşıyan türbe, tekke ve zaviye varsa onları gasp ettiğini söyledikleri dönemdir" diyerek Bektaşiliğin bütün heterodoks zümreleri bünyesine alıp erittiğini ifade etmiştir.²⁷ Şîî-İran propagandası

²⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, I, Cem Yay., İstanbul 1995, s. 413; M.Z.Pakalın, *OTDT Sözlüğü*, III, s. 619.

²⁶ I.Melikoff, *Uyur İken Uyardılar Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları*, trc. Turan Alptekin, Cem Kül.Yay., İstanbul 1994, s. 231; A.Y.Ocak, *Kalenderîler*, s. 225.

²⁷ A.Y.Ocak, "Balım Sultan", *TDVİA*, C.V, s. 18.

ancak kırsal kesimde kalan ve sonradan Alevî adını alacak olan zümreler üzerinde etkili olmuştur. Böylece Alevî-Bektaşî ayrılığı da oluşmuş oluyordu. Bektaşîler Osmanlı yandaşı olarak görülürken, Aleviler İran taraftarı görülmektedir²⁸. Sonuçta uzun zaman belirli aralıklarla devam eden Osmanlı-İran savaşlarında, F.Köprülü'nün "kırsal Bektaşîler" dediği ve Osmanlı kaynaklarında "kızılbaş" ifadesiyle geçen bu Alevî isyanları da önemli bir etken olmuştur.²⁹

Bektaşîlik-Alevîlik konularındaki çalışmalarıyla ünlü I.Melikoff da Alevîliğin Safevîlere yakın olduğunu, Bektaşîlerin ise Sünniliğe ve dolayısıyla Osmanlı'ya yakın görüldüğünü ifade eder. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Bektaşîleri koruduğunu ve Kızılbaş diye Alevi halkı rahatlıkla kırdırabildiğini kaydetmektedir. Sonuçta tarihçi biraz mübalağalı olmakla birlikte, tarihi olgulara göre Bektaşîliğin, Osmanlı Devleti'nin Oniki İmam yolunun yayılmaması için Anadolu'yu denetlemek ve Sünnileştirmek için kurduğu bir dergah olduğunu öne sürmektedir.³⁰ Fakat Osmanlı Devleti'nin bu yaklaşımlarının kuvvetli bir merkezi devlet olma süreci ile alakalı olduğu gerçeği gözardı edilmemelidir.

Tarih boyunca pek çok zaferler kazanmış ve şevket devirlerinde devletin tek ve en önemli mesnedi olan bu ocak, başından beri tesis edilen teamül ve ananelere sadık kalınarak idare edildiği dönemlerde Bektaşî tarikatının bir nevi seyfi kolu olarak hizmet etmiştir. XVI.yüzyıla gelindiğinde Bektaşîlik bilhassa Yeniçeri Ocağında adeta resmi bir kültür mahiyeti aldıktan sonra büyük bir nüfuz kazanarak devletin resmi hüviyetine mazhar olmuştur. İşte Hacı Bektaş'ın Osmanlıların saltanatını tebşir ettiği ve Osman Gazi'ye kılıç kuşattığı, taç giydirdiği şeklindeki rivayetler, Bektaşîliğin devlet içerisinde kuvvetli bir mevki almasından sonraki zamanlarda meydana çıkmış olmalıdır.³¹

Gerek daha önce ve gerek devşirme yoluyla Yeniçeri Ocağına alınan acemi oğlanların büyük çoğunluğu daha önce Bektaşîlere dost olmuş, onlara manen bağlanmış geniş halk tabakalarından seçilip toplanmış çocuklar teşkil ediyordu. Bu nedenle yeni Müslüman olanlar Bektaşîlikle yabancılaşmıyorlardı. Bu yüzden Bektaşîlik zamanla Yeniçeriler arasında yayıldı ve adeta onların bir simgesi haline geldi. Bu tabii idi. Çünkü devşirme çocuklardan oluşan Yeniçerilere bir yandan askerî ve idarî formasyonlar kazandırılırken bir yandan da bunların müslümanlaşması ve Osmanlı kimliğini kazanarak Türkleşmeleri gerekiyordu. Yani Yeniçeri Ocağına alınan Acemi Oğlanları bir nevi Bektaşîler tarafından eğitilerek gönderiliyordu, fakat bu zahirde pek bilinmiyordu.

²⁸ Bu konuda bkz. I.Melikoff, *a.g.e.*, s. 34-38.

²⁹ Alevîlik-Bektaşîlik ilişkisi için bkz. A.Y.Ocak, *Türk Sünniliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul 1996, 2.bs., s. 19; Bedri Noyan, *Bektaşîlik-Alevîlik Nedir?*, İstanbul 1987, s. 7.

³⁰ I.Melikoff, *Uyur İken Uyardılar*, s. 34.

³¹ S.Döğüş, *a.g.e.*, s. 209-267.

Bu planlı çalışmanın tabii bir sonucu olarak Bektaşiliğin Yeniçeri Ocağına tamamen hâkim olmaya başlamaları ve idareyi ellerine geçirmelerindeki bir başka önemli faktör de II.Mahmud tarafından gerçekleştirilen Vaka-i Hayriye ile Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına kadar gerek İstanbul'daki ve gerek diğer vilayetlerdeki Yeniçeri kıtalarının kışlalarında daima bir Bektaşî şeyhinin bulunuşu, Bektaşiliğin Osmanlı sarayında oynadığı rolün ve nüfuzun açık bir örneğidir.³² Nihayet F.Köprülü, Yeniçeriliğin teessüsünde Bektaşîlik ve Ahiliğin (Ahilik de zamanla Bektaşîlik içerisinde eriyip kaybolmuştur) önemli rolü olduğunu belirttikten sonra Yeniçeri Teşkilatı ile en fazla alakadar olan tarikatın Bektaşîlik olduğunu ifade etmek suretiyle aralarında doğrudan bir bağ olduğunu kaydetmiştir.³³

Sonuç Olarak; Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde, tarihlerimizde "gaziân-ı Rum ve abdalân-ı Rum" adı altında çok önemli faaliyetlerde bulunan Bektaşîler, fethedilen yerlerin islamlaştırma ve türkleştirme işlevini gerçekleştirmede büyük hizmetleri olmanın yanısıra, fetih ve gaza ideolojisi üzerine bina edilen bir devletin ateşli ve gözüpek gazileri olarak daima el üstünde tutulmuşlardı. Bu süreç içerisinde tesis edilen Yeniçeri askerî teşkilatının da yüklenmiş oldukları maddi ve manevi misyonları, tarikatın, gazilerin pîr olarak kabul ettikleri Hacı Bektaş Veli'ye intisabına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti kuruluşunu tamamladıktan ve kuvvetli bir merkezî devlet olduktan sonra Bektaşiliğin tarihi gelişimi değişmiştir. Balım Sultan'ın, Hacı Bektaş Zaviyesinin başına getirilmesiyle Bektaşîlik, Osmanlı merkezîyetçiliğinin tesisi için katalizör golü oynamaya başlamıştır. Zira Balım Sultan'la beraber Bektaşîlik devletin himaye ve kontrolünde resmi bir kimlik kazanırken, bu tarikatın şemsiyesi altına toplanan birçok heterodoks gurup ve zümrelerin kontrol ve denetimi sağlanmıştır. Yine bu dönemde Osmanlı topraklarındaki Şîî-Safevî propagandasının da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu arada 1826'da Yeniçerilerle birlikte birçok Bektaşî dergah ve tekkesinin de imhası, Bektaşiliğin Yeniçeri Teşkilatı ile olan bağın en güçlü delili olarak kabul edilebilir.

³² Hasan Küçük, *Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müspet Tesirleri*, Türedav Yay., İstanbul 1976, s.88; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke münasebetleri*, Seha Neşr., İstanbul 1989, s.90-91.

³³ F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 202.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa (1995), *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, I, Cem Yayınları, İstanbul
- Aşıkpaşazâde Tarihi* (1332), neşr. Ali Beğ, İstanbul
- BARKAN, Ö.L. (1942), *Defterî Hakanî Kayıtları*, Vakıflar Dergisi, S.2, nr. II, Ankara
- BARKAN, Ö.L. (1950), "Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İÜİFM*, C.11, No.1-4, İstanbul
- BARKAN, Ö.Lütfi (1942), "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, C.II, Ankara
- CAHEN, Claude (1970), "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", *AÜİFM*, XVIII, Ankara
- ÇAMUROĞLU, Reha (1994), *Yeniçerilerin Bektaşiliği ve Vaka-i Şerriye*, Ant Yayınları, 2. bs. İstanbul
- DÖĞÜŞ, Selahattin (1999), *Osmanlı Devleti'nin Doğuşunda Sosyal Kuruluşlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Ens., Kayseri
- GÜNDÜZ, İrfan (1989), *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul
- GÜZEL, Abdurrahman (1987), "Hacı Bektaş Veli, Bektaşiliğin Gelişmesi ve Türk Kültürü", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, yıl 1987, S.23, İstanbul
- HASLUCK, F.V. (1928), *Bektaşilik Tetkikleri*, trc. Ragıp Hulusi, İstanbul
- Kavânin-i Yeniçeriyan*, Süleymaniye Esad Efendi Kütüphanesi, nr. 2068, İstanbul
- KOÇU, R.Ekrem (1964), *Yeniçeriler*, Nurgök Matbaası, İstanbul
- KOLOĞLU, Orhan (1993), "Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)", *Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları*, Eren, İstanbul
- KÖPRÜLÜ, F. (1342), "Bektaşiliğin Menşeleri", *Türk Yurdu*, C.III, S.7, İstanbul
- KÖPRÜLÜ, F. (1935), "Abdal Musa", *THEA*, I.Fasikül, İstanbul
- KÖPRÜLÜ, F. (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TDİB Yayınları, Ankara
- KÖPRÜLÜ, F. (1996), *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan Yayınları, İstanbul

- KÖPRÜLÜ, Fuat (1999), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yayınları Ankara
- KÖPRÜLÜ, Ö.(1973), "Abdal Musa", *Türk Kültürü*, S.124, İstanbul
- KÜÇÜK, Hasan (1976), *Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müspet Tesirleri*, Türdav Yayınları, İstanbul
- MELİKOFF, I. (1997), "İlk Osmanlıların Toplumsal Kökenleri", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, Ankara
- MELİKOFF, I. (1999), "Alevî- Bektaşîliğin Tarihî Kökenleri, Bektaşî-Kızılbaş (Alevî) Bölünmesi ve Neticeleri", *Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, Ensar Neşr., İstanbul
- MELİKOFF, Irené (1994), *Uyur İdik Uyardılar Alevilik Bektaşilik Araştırmaları*, trc. Turan Alptekin, Cem Kültür yayınları, İstanbul
- NOYAN, Bedri (1987), *Bektaşilik-Alevilik Nedir?*, İstanbul
- OCAK, A.Y (1996), *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, Dergah Yayınları İstanbul
- OCAK, A.Y. (1981), "Bazı Menakıbnâmelere Göre XIII-XV.Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh Ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, II, S.1-2, İstanbul
- OCAK, A.Y. (1996), *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul
- OCAK, A.Y. (1997), "Osmanlı Beyliği Topraklarında Sufî Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu (1300-1389)", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- OCAK, A.Y. "Balım Sultan", TDVİA, C.V, Ankara
- OCAK, A.Y., "Bektaşilik", TDVİA, C.V, Ankara
- OCAK, A.Yaşar (1992), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik Kalenderîler*, TTK Yayınları Ankara
- ÖZTÜRK, Yaşar N. (1990), *Tarihî Boyunca Alevilik*, İstanbul
- PAKALIN, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, TTK Yayınları, Ankara
- SUNAR, Cavit (1975), *Melamîlik Ve Bektaşîlik*, An. Ün. İlahiyat Fk. Yayınları, Ankara
- UZUNÇARŞILI, İsmail H. (1988), *Kapıkulu Ocakları*, C.I, TTK Basımevi, Ankara